

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	9
----------------------	---

ΕΙΣΑΓΩΓΗ [11-47]

<i>Αναδρομική ανάγνωση της ιστορίας: 1922</i>	11
Α. Το αντικείμενο της μελέτης: Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες πριν από το 1922	14
Β. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες και η εποχή τους: 19ος–αρχές 20ού αι. Ο εκδυτικισμός της αυτοκρατορίας	19
1. Η νομιμοποίηση της οθωμανικής αρχής: οθωμανικός χώρος, οθωμανική κοινωνία, Οθωμανοί υπήκοοι	22
2. Η κοινότητα ως οθωμανικός μηχανισμός, η κοινότητα ως μιλλί θεσμός	27
3. Το μιλλέτ των Ρωμιών: ένα οθωμανικό εθνοθηρησκευτικό σύνολο ή ένα οιονεί εθνικό σύνολο;	29
<i>Το μιλλέτ των Ρωμιών σε σχέση με τις δύο Εθνικές Αρχές: Ελληνικό κράτος – Πατριαρχείο. Μύθοι και πραγματικότητες</i>	35
4. Από το οθωμανικό κράτος στο νεοτουρκικό κράτος – Από το μιλλέτ των Ρωμιών στους «Αλύτρωτους Έλληνες»: 1908-1918	38
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	45

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ [49-264]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Ο ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ	51
Ι. Ο ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΡΑΛΙΟΣ ΧΩΡΟΣ: ΜΙΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕ Η ΦΥΣΗ	53
Α. Η μορφολογία του εδάφους και το κλίμα της ηπειρωτικής χώρας: Γενική άποψη	55
Β. Η μορφολογία του εδάφους και το κλίμα των παράλιων περιοχών	59
1. Τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας	60
2. Τα παράλια της Μεσογείου	62
3. Τα παράλια του Αιγαίου Πελάγους	65
ΙΙ. Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΥΔΑΤΩΝ	72
ΙΙΙ. ΤΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	75
Α. Το σιδηροδρομικό δίκτυο: Οι εξυπηρετούμενες περιοχές	77
Β. Το οδικό δίκτυο	80
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	85

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	97
I. Η ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΩΣΤΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	99
II. Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ «ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ» ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	104
III. ΤΑ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	107
Η άνιση δημογραφική εξέλιξη της Μικράς Ασίας: Αίτια και συνέπειες	109
1. Τα δυτικά παράλια	110
2. Οι ηπειρωτικές περιοχές	114
Πίνακας 1: Κουρδικά χωριά της περιοχής Χαϊμάνα	121
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	123
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ...	135
I. ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΑ ΑΥΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ	137
A. Η χωροθέτηση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στην περιοχή των δυτικών παραλίων, το βιλαγιέτ του Αϊδινίου	138
1. Το σύνολο των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων με κέντρο αναφοράς την πόλη της Σμύρνης	140
2. Το υπόλοιπο του βιλαγιέτ του Αϊδινίου	145
B. Η χωροθέτηση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στις περιοχές της Μυσίας και της Βιθυνίας	149
II. ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ	160
A. Η περιοχή της Καππαδοκίας	162
B. Η περιοχή της Λυκαονίας	173
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	176
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ	189
I. ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΙΩΝ, Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΟΥΣ, Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ	190
A. Οι περιοχές του βιλαγιέτ του Αϊδινίου	193
1. Η μετανάστευση των Ρωμιών στο βιλαγιέτ Αϊδινίου το 19ο αι. Η κατανομή των νεο-αφιχθέντων στο εσωτερικό του	199
2. Τα ρωμέικα τσιφλίκια: χαρακτηριστικά και πληθυσμός τους	205
α) Στην περιοχή της πόλης του Αϊδινίου	205
β) Στην περιοχή των Βουρλών	206
γ) Στην περιοχή της Σμύρνης	207
3. Οι Ρωμιοί μικροϊδιοκτήτες, τα χωριά όπου εγκαθίστανται και μερικά από τα χαρακτηριστικά τους	208
B. Το βόρειο τμήμα των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας: Το βιλαγιέτ της Προύσας και τα ανεξάρτητα σαντζάκ Μπίγκα και Νικομήδειας	211
1. Χωριά που κατά το 19ο αι. παρουσιάζουν μακρά παράδοση ύπαρξης ορθόδοξων χριστιανών	212

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

2. Η μετανάστευση Ρωμιών στο Β. τμήμα των δυτικών παραλίων κατά το 19ο αι. Η κατανομή τους στο εσωτερικό της περιοχής	218
α) Η παράλια ζώνη	219
β) Η ζώνη εγκατάστασης των μεταναστών από τη Θράκη	220
γ) Η ζώνη εγκατάστασης των μεταναστών από τον Πόντο	221
II. Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΡΩΜΕΪΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ	225
Α. Η συνεχής και αδιάλειπτη παρουσία των ορθόδοξων χριστιανών στην περιοχή	226
Η διαρκής κινητικότητα του ορθόδοξου πληθυσμού	230
Β. Η δημογραφική εξέλιξη των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Καππαδοκίας στο 19ο και τις αρχές του 20ού αι.	232
1. Η μετανάστευση στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας	234
2. Η μετανάστευση προς τις μεγάλες παράλιες πόλεις	236
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	239

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ «ΕΘΝΙΚΟ» ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ [265-553]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΟΥ ΜΙΛΛΕΤ ΤΩΝ ΡΩΜΙΩΝ 19ος - αρχές 20ού αι.	271
I. ΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΑΝΖΙΜΑΤ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΙΛΛΕΤ	276
Α. Ο οικουμενικός πατριάρχης: «Εντολοδόχος» της Υψηλής Πύλης και «εθνάρχης»	283
Β. Η παιδεία «πνευματικό προνόμιο» ή «υλική υπόθεση»; Το παράδειγμα του εκ Κωνσταντινουπόλεως Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου	290
II. Η ΚΟΣΜΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΤΟΥ ΜΙΛΛΕΤ: ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ «ΕΛΛΗΝΟ-ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ» ΑΣΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΣΤΗ ΜΕΣΗ «ΕΛΛΗΝΙΚΗ» ΑΣΤΙΚΗ ΤΑΞΗ	301
Η εμφάνιση της μέσης «ελληνικής» αστικής τάξης	307
Α. Η ελληνική υπηκοότητα και το καθεστώς «του πρώην υπηκόου της Πύλης» στη βάση της συγκρότησης της μέσης «ελληνικής» αστικής τάξης	308
Β. Η επίδραση της οθωμανικής οικονομικής πολιτικής και των σχέσεων Ελλάδας – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στους προσανατολισμούς της μέσης «ελληνικής» αστικής τάξης	312
III. Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ «ΜΙΛΛΙ» ΧΩΡΟΥ ΣΤΟΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΧΩΡΟ: ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ-ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	318
Α. Οι μητροπόλεις	318
Β. Η κοινοτική οργάνωση. Οι κοινοτικοί κανονισμοί	325
1. Η κοινότητα της Σμύρνης: Ένα εξαιρετικό παράδειγμα κοινοτικής οργάνωσης και διοίκησης	331
2. Μια σύντομη αναδρομή στις κοινοτικές εξελίξεις από το 1785 ως το 1907	337
3. Συγκρότηση των αρχών της κοινότητας Σμύρνης: διοικητικός συγκεντρωτισμός	342

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

α) Η Κεντρική Επιτροπή: η κατ' εξοχήν Κοινοτική Αρχή	344
β) Οι Κοινοτικές Συνελεύσεις: η διευρυμένη κοινοτική εκπροσώπηση και ένα διευρυμένο εκλογικό σώμα	345
γ) Η γραφειοκρατικοποίηση της διοίκησης. Ο καθορισμός συστήματος τελών	347
4. Οι άλλες κοινότητες του δυτικού τμήματος της Μ. Ασίας. Μερικά παραδείγματα κοινοτικής οργάνωσης και διοίκησης	349
α) Οι επαγγελματικές δραστηριότητες ενδεικτικές του βαθμού κοινωνικής εξέλιξης	351
β) Η κοινότητα του Αϊδινίου	352
γ) Η κοινότητα της Αρτάκης	353
5. Η πόλη της Προύσας	354
6. Η κοινοτική διοίκηση και οι κοινοτικοί πόροι. Μερικά παραδείγματα	355
α) Η περιουσία και οι οικονομικοί πόροι των κοινοτήτων των δυτικών παραλίων	356
β) Η διοικητική οργάνωση των κοινοτήτων του εσωτερικού της Μικράς Ασίας	361
7. Κοινότητες με παραδοσιακή οργάνωση: Η κοινότητα Φαράσων, ένα παράδειγμα παραδοσιακής κοινοτικής οργάνωσης	364
8. Κοινότητες με αναπτυγμένη οργάνωση	368
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	374

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ: Η «ΑΛΛΗ ΕΘΝΙΚΗ ΑΡΧΗ»

ΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΟΥ ΜΙΑΛΕΤ

ΤΩΝ ΡΩΜΙΩΝ ΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ: 19ος αι. - 1908

A. Η διεκδίκηση του γένους. Από τον οικουμενισμό και τον εθναρχισμό στον εθνοκεντρισμό και το εθνικό κέντρο, από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα ή πρόβλημα νομιμοποίησης αρχής;	421
1. Η κλιμάκωση και τα πεδία της «σύγκρουσης» αλλά και της «συναίνεσης»: Από τον Χαρ. Τρικούπη μέχρι το 1908	423
2. Οι μιλλί ελευθερίες ελληνικά δίκαια: η σταδιακή ελληνοποίηση των προνομίων	428
α) Η ελληνοποίηση της μιλλί ιεραρχίας: οι μητροπόλεις στην υπηρεσία του εθνικού συμφέροντος	429
β) Η ελληνοποίηση των μιλλί προνομίων και του δικτύου αλληλεγγύης	432
B. Η διπλωματική παρουσία του ελληνικού κράτους στη Μικρά Ασία: Η σταδιακή και περιορισμένη γεωγραφικά ελληνοποίηση των κοινοτήτων	438
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	445

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ – ΤΟ ΝΕΟ «ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ» ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΞΟΥΣΙΑΣ: 1908-1914 453

A. Από την κοινωνία των μιλλέτ στην κοινωνία των πολιτικο-εθνικών συνόλων	456
Το μιλλέτ των Ρωμιών στο νέο πολιτικό πλαίσιο.	
Οι πρώτες αντιδράσεις και οι πρώτες ανατροπές	458
α) Η οριστική κατάργηση των προνομίων του Πατριάρχη	461
β) Η παρακμή του κοινοτικού συστήματος και η κατάργηση του κοινοτικού θεσμού ως μιλλί θεσμού	464
B. Η συγκρότηση των Ρωμιών σε πολιτικο-εθνικό σύνολο.	
Η σύνθεση της νέας ηγεσίας του συνόλου αυτού και οι πολιτικο-εθνικοί μηχανισμοί	467
1. Η σύνθεση και η προέλευση της πολιτικής ηγεσίας των Ρωμιών	469
2. Το «πολιτικό εθνικό κόμμα» των Ρωμιών και οι φορείς της ιδεολογίας του: το Πατριαρχείο και το ελληνικό κράτος	472
α) Τα πρώην μιλλί προνόμια στη βάση της νομιμοποίησης των πολιτικών εθνικών δικαιωμάτων των Ρωμιών. Το Πατριαρχείο εγγυητής της «οθωμανικότητάς» τους	476
β) Τα πολιτικά εθνικά δικαιώματα ως ελληνικά δικαιώματα. Το ελληνικό κράτος εγγυητής της ελληνικότητας του ρωμαϊκού έθνους	481
Γ. Το «ελληνικό πολιτικό κόμμα», 1910-1912. Οι πολιτικο-εθνικοί μηχανισμοί συγκρότησης του ελληνικού σώματος.	
Οι εκλογές του 1912	488
Οι μητροπόλεις και οι κοινότητες ως πολιτικο-εθνικοί μηχανισμοί συγκρότησης του ελληνικού σώματος	494
Οι μηχανισμοί συγκρότησης του ελληνικού εκλογικού σώματος στις εκλογές του 1912	498
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	504

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

ΣΕ ΘΡΥΨΑΛΑ: 1913-1918	521
A. Η «τουρκική» πολιτική των Νεοτούρκων	524
Η αποθωμανοποίηση της κοινωνίας και του χώρου	527
B. Η «αλυτρωτική» πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μικρά Ασία	532
Το ελληνικό κράτος, ως το μοναδικό νομιμοποιημένο πολιτικο-εθνικό κέντρο των Ελλήνων της Μικράς Ασίας	536
Οι μηχανισμοί και η διαδικασία συγκρότησης των «Αλύτρωτων» Ελλήνων της Μικράς Ασίας	538
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	544

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ [555-609]

ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ -ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ – ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ	557
ΕΚΛΟΓΕΣ 1912. ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΥΠΟΨΗΦΙΟΙ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	563
ΠΡΟΞΕΝΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ	581
ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ	597
ΑΝΟΙΧΤΗ ΑΝΑΜΕΙΞΗ ΤΟΥ ΕΛΛ. ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗ Μ. ΑΣΙΑ	605
 ΠΙΝΑΚΕΣ	 611
 ΠΗΓΕΣ	 699
 ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ – ΟΡΩΝ	 705

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αναδρομική ανάγνωση της ιστορίας: 1922

Ενα ιστορικό γεγονός εθνικής σημασίας, του οποίου οι συμβολικές διαστάσεις στη συλλογική εθνική συνείδηση εξουδετερώνουν την ιστορική διαδικασία μέσα από την οποία προέκυψε, λειτουργεί, ως σημείο εθνικής αναφοράς, απαγορευτικά σε οποιαδήποτε προσέγγιση θα υπονόμει τη λειτουργικότητά του. Πολύ περισσότερο, όταν το γεγονός, λόγω ακριβώς της ιδιαίτερης, της εθνικής του αξίας, χρησιμοποιείται ως σημείο τομής της εθνικής ιστορίας, όπου οτιδήποτε προηγείται αποκτά ιστορικό νόημα μόνο για να αιτιολογήσει το γεγονός μέσα στο πλαίσιο μιας *ex post* ανασύνθεσης της ιστορίας. Στα Βαλκάνια, όπου η δημιουργία των κρατών-εθνών σηματοδοτείται, ίσως περισσότερο από οπουδήποτε αλλού, και ορίζεται από ιστορικά γεγονότα εθνικής βαρύτητας, η ιστορία κάθε έθνους οφείλει πάνω απ' όλα ν' αναπαράγει, βασισμένη στα εθνικά γεγονότα, εκείνους τους μηχανισμούς μνήμης που συμβάλλουν στη συγκρότηση της εθνικής συνείδησης.

1922: Η χρονολογία αυτή που σηματοδοτεί για τον Έναν –τους Έλληνες– την «Καταστροφή της Μικράς Ασίας» και, κατά συνέπεια, μια «εθνική Καταστροφή», σηματοδοτεί για τον Άλλον –τους Τούρκους– την «Ανεξαρτησία», την «Εθνική Ανεξαρτησία». Το ίδιο ιστορικό γεγονός –εθνικών διαστάσεων και για τα δύο «αντίπαλα έθνη»– ορίζει ταυτόχρονα την ημέρα που «ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας, το ελληνικό κράτος και σύσσωμο το ελληνικό Έθνος έπεσαν [...] σε μια βαθιά χαράδρα από την οποία καμμιά δύναμη δεν θα είναι ικανή να τους ανασύρει και να τους σώσει»¹ και την ημέρα που «το εθνικό έδαφος εξαγνίστηκε, ο

Άλλος εκδιώχθηκε από την αιώνια πατρίδα² [...]». Το 1922, λοιπόν, συνιστά ένα εθνικό ορόσημο τόσο στην ελληνική όσο και στην τουρκική ιστορία, ένα ορόσημο σε μια διαδικασία νομιμοποίησης, ακόμη και αναδρομικής, της εθνικής αντιπαλότητας. Ο πόλεμος του 1919-1922 είναι, γι' αυτόν το λόγο, ένας εθνικός πόλεμος, που χρεώνει τη μία πλευρά με μία εθνική απώλεια, «Χαμένες Πατρίδες», και την άλλη με την «Ανεξαρτησία της Πατρίδας». Η Μικρά Ασία, επομένως, και στις δύο εθνικές ιστορίες, έχει τη θέση ενός από πάντα **εθνικού εδάφους**, που για τους Έλληνες «χάθηκε» και για τους Τούρκους «σώθηκε». Ύπ' αυτή την έννοια, το 1922 δεν θα πάψει ν' ανακαλεί στην ελληνική εθνική μνήμη την «Καταστροφή» και στην τουρκική την «Εθνική Ανεξαρτησία».

Σ' αυτό το πλαίσιο, η οποιαδήποτε απόπειρα των ιστορικών να μελετήσουν το 1922 ως ένα ιστορικό γεγονός που εντάσσεται σε μια ιστορική διαδικασία της οποίας αποτελεί και την κατάληξη, αναδεικνύοντας συγχρόνως τις δυναμικές που αποδεδειγμένα από τη διαδικασία και συμβάλλουν και στην «εθνικοποίηση» του γεγονότος, κι όχι υποτάσσοντας τη διαδικασία στο εθνικό γεγονός να «εθνικοποιούν» τη διαδικασία, έρχεται αντιμέτωπη μ' ένα μεγάλο πρόβλημα, πρόβλημα ουσίας: η συλλογική αναπαράσταση ενός γεγονότος που θεωρείται «θεμελιώδες», που θεωρείται δηλαδή φορέας της εθνικής ταυτότητας και όσων αυτή συνεπάγεται, πράγματα που γίνονται κατανοητά μέσα από μια *ex post* μελέτη, ακυρώνει το έργο του ιστορικού, όχι αυτό της αποκατάστασης της αλήθειας, αλλά αυτό της καταγραφής και της ένταξης των γεγονότων **στον ιστορικό τους** κι όχι στον εθνικό τους χρόνο. Απ' αυτή την άποψη, το 1922 αποτελεί και θ' αποτελεί στο μέλλον μια πρόκληση για τον ιστορικό, κι αναφερόμαστε **κατ' αρχήν** στον Έλληνα και στον Τούρκο ιστορικό.

Είναι γεγονός ωστόσο ότι, παρά την καθοριστική σημασία του στην ιστορία των δύο χωρών και παρά το βάρος του στη νομιμοποίηση της εθνικής αντιπαλότητας ανάμεσα στους Έλληνες και τους Τούρκους, στο παρελθόν και στο μέλλον, το 1922 δεν εξουδετερώνει εντελώς μιαν άλλη, συγχρονική εικόνα: αυτή που διαμορφώνεται μέσα από τη συνύπαρξη των δύο πληθυσμών στον ίδιο χώρο, εικόνα που ανακλά, από τη μία πλευρά, τις μνήμες από την καθημερινότητα την οποία οι δύο πληθυσμοί μοιράζονται και, από την άλλη, τις μνήμες από την αντίστοιχη εθνική τους πραγματικότητα από την οποία ο άλλος είναι αποκλεισμένος. Έτσι, όπως φαίνεται μέσα από την ελληνική λογοτεχνία, τις μαρτυρίες των προσφύγων της Μικράς Ασίας, τις αφηγήσεις, τα τραγούδια, μέσα

απ' οτιδήποτε δηλαδή στο οποίο αποτυπώνεται η συλλογική μνήμη, κυριαρχεί μία αντίφαση: η εικόνα του «βάρβαρου και άγριου» Τούρκου συνυπάρχει, χωρίς πρόβλημα απ' ό,τι φαίνεται, με την εικόνα του Τούρκου, του φίλου και αδελφού. Το ίδιο ισχύει και για την εικόνα του Έλληνα στη συνείδηση των Τούρκων. «[...] Οι Τούρκοι βέβαια ήταν τα σκυλιά, αλλά οι Τούρκοι για τη Λωξάντρα ήταν μια έννοια πολύ μπερδεμένη. Οι Τούρκοι ήταν μια μάστιγα της ανθρωπότητας, μια θεομηνία. Σά να λέμε: χολέρα, σεισμός [...]. Τι σχέση όμως είχανε αυτά τα πράγματα με τον Αλή ή με τον αυγουλά της το Μουσταφά, που όταν έβγαζε στο νύχι του καλαγκάθι ερχότανε και της γύρευε αγίασμα απ' το Μπαλουκλί»³.

Αυτή η αντίφαση δεν παρατηρείται μόνο σε επίπεδο λαού αλλά και σε επίπεδο ελίτ, ακόμη και σ' αυτές τις ελίτ που προσπάθησαν να παράγουν την πιο ακραία εθνικιστική ιδεολογία. Είναι δε, κατά κάποιον τρόπο, χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι ελίτ δεν κατάφεραν, ούτε και για την εξυπηρέτηση «της εθνικής υπόθεσης», να καθορίσουν μια σαφή και ξεκάθαρη στρατηγική, η οποία θα συνδύαζε προς αυτή την κατεύθυνση και με ορθολογιστικό τρόπο τους σκοπούς και τα μέσα. Μάλιστα, αυτή η αντίφαση είναι τόσο κυρίαρχη, ώστε τα «αντίπαλα έθνη» να μην κατορθώνουν ν' αφομοιώσουν τα στοιχεία συγκρότησης της εθνικής τους αντιπαλότητας, παρά μόνο μέσα από ένα πλέγμα αντιφάσεων, όπου η ύπαρξη ενός εθνικού εχθρού, αν και επιβεβλημένη, δεν είναι πάντα ξεκάθαρη: πολύ συχνά ο εχθρός, πιο φοβερός ακόμη κι από τον άλλο, ήταν και είναι το ίδιο τους το Κράτος και πάνω απ' όλα η «Δύση». «Εμείς, που κατοικήσαμε αυτό το γεωγραφικό σύνολο το οποίο αποτελείται από τη Βαλκανική Χερσόνησο και τη Μικρά Ασία, είμαστε διαιρεμένοι σε μικρά έθνη και Κράτη [...] πολεμάμε μεταξύ μας [...] και δεν συνειδητοποιούμε ότι έτσι ανοίγουμε την όρεξη των Μεγάλων Δυνάμεων [...]. Δεν μπορώ να φανταστώ άλλο τρόπο από μια Λίγκα προκειμένου να σωθούμε από την ξένη πίεση»⁴, έλεγε ο Ί. Δραγούμης, «συντετριμμένος», κατά τα λεγόμενά του, από «την κοινή αθλιότητα των λαών μας».

Η αντίφαση ανάμεσα σ' αυτές τις δύο εικόνες, την εικόνα του άλλου μέσα από την κοινή εμπειρία, τη «μικρο-ιστορία», και την εικόνα του άλλου μέσα από την «εθνική εμπειρία», τη «μακρο-ιστορία», το ίδιο αληθινή και απλουστευτική τόσο η μία όσο και η άλλη, οδηγεί σε εύκολες και υπεραπλουστευτικές ερμηνείες της ιστορικής διαδικασίας που καταλήγει στον πόλεμο: μέσα από ένα σχήμα «ιδιαιτεροτήτων» της «Ανατολής» σε σχέση με τη «Δύση», μέσα από ένα σχήμα θύματος και θύτη, όπου αυτόν το ρόλο τον παίζει αμοιβαία το ένα έθνος για το άλλο, και

μέσα από ένα σχήμα όπου και τα δύο γίνονται θύματα μιας «άπληστης» Δύσης, ξετυλίγεται η ιστορική διαδικασία εξέλιξης της περιοχής. Σύμφωνα μ' αυτά τα σχήματα πάντα, οι πληθυσμοί ζουν ειρηνικά, μέχρι τη στιγμή που **κάποιοι**, **κάποιοι** που συνήθως προκύπτουν μέσα από μίαν άλλη διαδικασία, ξένη προς τους πληθυσμούς της περιοχής, καθορίζουν το πε-
 ρωμένο των πληθυσμών. Η «Δύση», σε «συνεργασία» ενίοτε με τις εκάστοτε πολιτικές εξουσίες της «Ανατολής», αποτελεί τη μια σταθερά για τέτοιου είδους ανατροπές· η βαρβαρότητα του αντιπάλου, του εθνικού εχθρού, αποτελεί την άλλη. Το 1922, όπως είναι γνωστό, ερμηνεύεται συνήθως μέσα από τέτοια σχήματα, με κυρίαρχο το ιδεολογικό σχήμα στο οποίο υπάγονται όλα τ' άλλα, αυτό της «θυματοποίησης» της Ανατολής και του κυνισμού της «Δύσης». Μ' αυτό τον τρόπο, όμως, η «Ανατολή» μελετάται στερημένη στην ουσία από την ιστορική της: διότι, αντί η περιοχή να μελετάται σε σχέση με τους μηχανισμούς και τις πραγματικότητες ένταξης της στον ιστορικό δυτικό χρόνο, όπου εκεί, βεβαίως, θα μπορούσαν ν' αναλυθούν και οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει κατά την εξέλιξή της σε σχέση με το δυτικό κόσμο, η ίδια η «Ανατολή» ανάγεται σε **ιδιαιτερότητα**, και η ιστορία της καταντάει ένα συνονθύλευμα πραγματικών αλλά και μεταφυσικών ή μυθοποιημένων παραγόντων, που δρουν ερήμην της περιοχής και του κόσμου της. Απ' αυτή την άποψη, λοιπόν, η μελέτη της ιστορικής διαδικασίας, κατά την οποία διαμορφώνονται οι συνθήκες που επιτρέπουν την ύπαρξη του 1922, αποτελεί και θ' αποτελεί ένα ανοιχτό ζήτημα για τους ιστορικούς.

A. TO ANTIKEIMENO THΣ MEΛETHΣ: ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ 1922

Στόχος μας μ' αυτή τη μελέτη είναι να εξετάσουμε την εξέλιξη των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Μικράς Ασίας κατά το 19ο αιώνα έως το 1919, σαν ένα παράδειγμα ή σαν μια από τις πολλές εκφράσεις της εξέλιξης του συνόλου του χώρου της Μικράς Ασίας σ' αυτή την περίοδο. Η όλη προβληματική βασίζεται στη **θέση** –με όλους τους κινδύνους που εμπεριέχει μια τέτοια απόπειρα– ότι: ο πόλεμος του 1919-1922 ορίζει το τέλος μιας ιστορικής διαδικασίας κι επομένως δεν μπορεί να θεωρείται παρά ως το ορόσημο της ανατρεπτικής διαδικασίας, που είχε αρχίσει πριν, των όρων και των μηχανισμών συγκρότησης μιας προηγούμενης πραγματικότητας. Η περίοδος, λοιπόν, 1919-1922 έχει αποκλεισθεί από

τη μελέτη μας· και τούτο όχι βέβαια γιατί θεωρούμε τον πόλεμο του '19-'22 ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία δευτερεύουσας σημασίας –ένας πόλεμος βαθαίνει και οριστικοποιεί με τον πλέον αποφασιστικό τρόπο τα επίπεδα ρήξης ανάμεσα σε δύο πληθυσμούς–, αλλά γιατί θέλουμε να περιορίσουμε τον κίνδυνο «εγκλωβισμού» της ιστορικής διαδικασίας στη λάμψη του ίδιου του γεγονότος. Δεδομένου, λοιπόν, ότι το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται στην περιγραφή της εξέλιξης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Μικράς Ασίας μέσα στο ιστορικό πλαίσιο μιας πολύπλοκης εποχής γι' αυτή την περιοχή, θα δώσουμε κυρίως έμφαση στην ιστορική διαδικασία που οδηγεί στο γεγονός, παρά στο γεγονός καθαυτό.

Θα επιχειρήσουμε να μελετήσουμε τις κοινότητες κατ' αυτή την περίοδο στην προοπτική ενός πολέμου, στην προοπτική δηλαδή της μετάβασης από μια πολυ-εθνική πραγματικότητα σε εθνικές πραγματικότητες –μετάβαση που σηματοδοτείται από έναν πόλεμο. Τούτο, βεβαίως, σε καμιά περίπτωση δεν σημαίνει ότι θεωρούμε μοιραίο ή αναπόφευκτο το αποτέλεσμα –τον πόλεμο– μιας ιστορικής διαδικασίας μετάβασης· αντιθέτως θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε πώς μέσα από τη συγκεκριμένη διαδικασία συγκροτούνται οι μηχανισμοί ρήξης ανάμεσα στους πληθυσμούς, άρα και οι μηχανισμοί νομιμοποίησης ενός πολέμου στη συλλογική συνείδηση ή, καλύτερα, στη συνείδηση αυτών που αναδεικνύονται ως οι εκφραστές της συλλογικής συνείδησης. Μας ενδιαφέρει, λοιπόν, μέσα από το παράδειγμα των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων, να παρακολουθήσουμε και να καταγράψουμε κατ' αρχήν τις ανατροπές με δυναμική ρήξης· στη συνέχεια, τα πεδία στα οποία εκδηλώνονται, καθώς και τους φορείς τέτοιων ανατροπών. Επειδή ένα παράδειγμα αποκτά καθολικότερη αξία μόνο όταν εγγράφεται σε μια γενικότερη πραγματικότητα, της οποίας, ακόμη κι όταν αποτελεί εξαίρεση, ενισχύει τους κανόνες διαμόρφωσης, θα προσπαθήσουμε μέσα από την ιστορία των κοινοτήτων να διευρύνουμε το πεδίο μελέτης μας, με τρόπο ώστε να καταδειχτούν οι «ιδιαιτερότητες» της υπό διαμόρφωση νέας πραγματικότητας, αυτής μέσα από την οποία αναδεικνύονται τα Κράτη-Έθνη σε μια ευρύτερη περιοχή –Βαλκάνια· σε ποιο βαθμό, δηλαδή, αυτές οι «ιδιαιτερότητες» είναι εγγενείς, όπως συνηθίζουμε να το αποδεχόμαστε, για την περίπτωση της «Ανατολής», ή σε ποιο βαθμό μορφοποιούνται, όταν η περιοχή κατά την ένταξή της στη «δυτική» πραγματικότητα ενσωματώνει αδράνειας του παρελθόντος ή προβάλλει σ' αυτή μυθοποιημένη και παραμορφωμένη την προηγούμενη πραγματικότητα.